

UDK: 94 (575.1):32("1867/1917")

Muxlisa KAMOLOVA,
O‘zMU, Tarix fakulteti, “O‘zbekiston tarixi” kafedrasida tayanch doktoranti
E-mail: kamolova.muxlisa7@mail.ru

PhD U.Usarov taqrizi asosida

XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON GENERAL-GUBERNATORI N.A. IVANOVNING O‘LKA BOSHQARUV SIYOSATIDAGI FAOLIYATI VA MADANIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI (1901–1904-YILLAR)

Аннотация

Ushbu maqolada 1901–1904-yillarda Turkiston general-gubernatori va Turkiston harbiy okrugi boshlig‘i lavozimida faoliyat yuritgan Nikolay Aleksandrovich Ivanovning harbiy-ma‘muriy faoliyatining boshlanishi va qanday qilib Turkiston general-gubernatori lavozimigacha bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tgan, Turkiston oliy hokimiyati boshlig‘i bo‘lgan davrda amalga oshirgan islohotlari haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, maqolada XX asr boshlarida Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanovning o‘lkada madaniy sohada amalga oshirgan islohotlari, mahalliy xalq ta‘lim tizimi ahvoli xususida ta‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: General-gubernator, nizom, Abramov, harbiy gubernator, Toshkent, ofitserlar maktabi, devonxona, Toshkent–Orenburg temir yo‘li, harbiy vazir, ta‘lim tizimi.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНЕРАЛА-ГУБЕРНАТОРА ТУРКЕСТАНА Н.А.ИВАНОВА В ГОСУДАРСТВЕННО- АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПОЛИТИКЕ КРАЯ И ЕГО УЧАСТИЕ В КУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССАХ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В данной статье рассматривается начало военно-управленческой карьеры Николая Александровича Иванова, занимавшего в 1901-1904 годах должность генерал-губернатора Туркестана и начальника Туркестанского военного округа, и путь его к должности генерал-губернатора Туркестана. Также были даны сведения о реформах, которые он осуществил за время своего пребывания на посту главы высшей власти Туркестана. В статье обсуждаются реформы генерал-губернатора Туркестана Н.А. Иванова в культурной сфере страны, а также состояние местной системы образования в начале XX века.

Ключевые слова: Генерал-губернатор, устав, Абрамов, военный губернатор, Ташкент, офицерская школа, диваны, Ташкентско-Оренбургская железная дорога, военный министр, система образования.

AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY THE GOVERNOR-GENERAL OF TURKESTAN N.A. IVANOV'S ACTIVITY IN ADMINISTRATIVE POLICY AND PARTICIPATION IN CULTURAL PROCESSES (1901-1904)

Annotation

In this article, the beginning of the military-administrative career of Nikolay Aleksandrovich Ivanov, who served as the governor-general of Turkestan and the head of the military district of Turkestan in 1901-1904, and how he made his way to the position of governor-general of Turkestan, in article was given about the reforms he implemented during his tenure as the head of the supreme authority of Turkestan. Also, in the article, at the beginning of the 20th century, the governor general of Turkestan N.A.Ivanov's reforms carried out in the cultural sphere in the country, the state of the local education system were discussed in detail.

Keywords. Governor-General, regulations, Abramov, military governor, Tashkent, officers' school, cabinet, Tashkent-Orenburg railway, military minister, education system.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asr boshlarida Turkiston general-gubernatorligida oliy hokimiyat vakillari hisoblangan general-gubernatorlar, jumladan N.A.Ivanovning o‘lkadagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlardagi ishtiroki haqida tadqiqotchilardan N.Abdurahimova, F.Ergashev (2002), M.E.Shushkova (2015), Sh.B.Muxamedov (2020), V.Fetisov (2023) asarlarida hamda shu davr manbalaridan biri bo‘lgan ish bo‘yicha safarlar hisoboti (Отчет о служебной поездке военного министра в Туркестанский край в 1901 году. СПб, Военная типография. 1902 г.) da, G.Fedorov esdaliklarida (1913), xorijiy tadqiqotchilardan Jeff Sahadeo (2007) ilmiy tadqiqotida ma‘lumotlar olishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda ma‘lumotlarni siyosiy tahlil, muammoviy va miqdoriy tahlil, tizimlilik kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Turkiston general-gubernatorligi tashkil topgandan so‘ng, Turkiston o‘lkasi ma‘muriy-hududiy birliklariga rahbar etib tayinlanadigan harbiy gubernatorlar odatda o‘z viloyatini yaxshi bilmagan, hudud aholisining hayoti bilan qiziqmagan, natijada viloyat gubernatorlari ko‘z o‘ngida g‘alayonlar, qo‘zg‘olonlar tayyorlangan va sodir bo‘lib turgan. Afsuski, Turkistonda “o‘lkaning haqiqiy xo‘jayinlari” kam edi. Ya‘ni Turkiston o‘lkasini avvaldan yaxshi bilgan, bu hududning

shart-sharoitlari, mahalliy xalqning aholidan voqif bo‘lgan rahbarlar kam edi. Shunday kam sonli rahbarlardan eng mashhurlari: G.A.Kolpakovskiy, A.N.Kuropatkin, N.I.Grodekov, A.K.Abramov va N.A.Ivanov edi [4].

General-leytenant N.A.Ivanov o‘z harbiy faoliyatini 1864-yil bahorida general M.G.Chernyayev qo‘l ostida boshlagan. Rossiya imperiyasining Buxoro amirlikiga qarshi Erjar, O‘ratepa, Xo‘jand (1866–1867-yillar) janglarida qatnashgan. Turkistonning birinchi general-gubernatori K.P.Kaufman hokimiyat tepasiga kelgandan so‘ng ham O‘rta Osiyo xonliklariga nisbatan urush harakatlarida qatnashdi, jumladan, Samarqand, Kattaqo‘rg‘on va Zirabuloq (1868-yil) janglarida qatnashgan va bu yurishlar davrida Turkistonga qarshi yurishlar qatnashchisi, general-leytenant A.K.Abramov bilan yaqindan tanishadi. A.K.Abramov 1868-yilda Zarafshon okrugi boshlig‘i bo‘lgandan so‘ng okrug boshqaruv devoniga N.A.Ivanovni taklif qildi. N.A.Ivanov 5 yil davomida 1868-yildan 1873-yilgacha general A.K.Abramov devonining boshqaruvchisi bo‘ldi, aynan mana shu davr oralig‘ida mahalliy tilni o‘rgandi va mahalliy aholi hayoti bilan yaqindan tanishdi [7]. N.A.Ivanovning keying xizmat vazifasini Farg‘ona viloyati gubernatori lavozimida davom ettirdi (1884-yil).

Turkiston o‘lkasining Farg‘ona viloyatida yuz bergan 1898-yilgi Andijon qo‘zg‘olonidan so‘ng, o‘sha paytda ta‘tilda

bo'lgan Turkiston general-gubernatori A.V.Vrevskiy lavozimidan ayrildi va uning o'rnini ilgari Amurbo'yi general-gubernatori bo'lgan general-leytenant S.M.Duxovskoy egalladi. Rossiya imperiyasi harbiy vaziri (1898-1904) A.N.Kuropatkin shu paytdayoq N.A.Ivanovni Turkiston general-gubernatori etib tayinlashni maqsad qilgan, ammo A.N.Kuropatkinning ushbu maqsadi amalga oshmagan edi. Yangi harbiy vazir A.N.Kuropatkin S.M.Duxovskoy o'ziga yuklatilgan vazifani bajarishga qodir emas deb hisoblagan, shuning uchun ham A.N.Kuropatkin N.A.Ivanovga general-gubernator yordamchisi lavozimini taklif qildi. Keyinroq N.A.Ivanov amaldagi general-gubernator S.M.Duxovskoyning o'rnini egallashi kerak edi [6].

Turkistonga tayinlangan S.M. Duxovskoy allaqachon "ruhan va jismonan halokatga uchragan, hech qanday ishga qodir emas, butun boshqaruv og'irligini o'zining yordamchisi general Ivanovga yuklagan" [6]. Shunday qilib, amalda N.A. Ivanov Turkiston o'lkasi oliy hokimiyat boshqaruviga keldi.

1901-yilda esa, rasman Turkiston general-gubernatori general infanteriya S.M.Duxovskoy (bu lavozimda 1898-yildan – 1900-yil dekabrgacha faoliyat yuritgan) o'rnini general-leytenant N.I.Ivanov egalladi. Uning zimmasiga general-gubernatorligining dastlabki vaqtlaridan "Turkiston general-gubernatorligi birlashgan viloyatlarini umumiy boshqarish bo'yicha" qonun loyihasi tayyorlashdek qiyin vazifa qo'yilgan [8]. O'z faoliyatida davomida N.I.Ivanov uyezd boshlig'i martabasidan to general-gubernator martabasigacha erishdi. U o'zini chinakam "Turkistonlik" deb hisoblar edi. O'lkani boshqarish tizimi mukammal emasligi 35 yillik ish tajribasiga ega N.I. Ivanovga ma'lum edi, shuning uchun ham u o'z faoliyati davomida Turkiston o'lkasini boshqarish uchun qonunlar ishlab chiqdi.

Bungacha bo'lgan davrda Turkiston o'lkasida bir vaqtning o'zida 3 ta Nizom amalda bo'lgan: 3 ta viloyat (Sirdaryo, Farg'ona, Samarqand) 1886-yilgi Turkiston o'lkasini boshqarish bo'yicha Nizomga ko'ra boshqarilgan. Yettisuv viloyati esa 1891-yilgi "Oqmola, Semipalatinsk, Yettisuv, Ural va To'rg'ay viloyatlarini boshqarish bo'yicha Nizom"ga ko'ra boshqarilgan. Kaspiyorti viloyati esa, 1890-yilgi "Kaspiyorti viloyatini boshqarish bo'yicha vaqtinchalik Nizom"ga ko'ra boshqarilgan. Shu sabablarga ko'ra, yangi Turkiston o'lkasini boshqarish bo'yicha umumiy Nizom loyihasini ishlab chiqishga kirishildi. General-gubernator N.I.Ivanov buyrug'iga ko'ra, 1902-yil 27-aprelda Toshkentda Konstantin Aleksandrovich Nestorovskiy boshchiligidagi Umumo'lka nizom loyihasini ishlab chiqish bo'yicha Asosiy Komissiya ish boshladi. Komissiya a'zolari etib bor yo'g'i 3 kishi tayinlangan. Ular: 1) Boshqaruv devonxonasi yordamchisi S.A.Koishevskiy; 2) Turkiston general-gubernatorining alohida topshiriqlar bo'yicha yuqori shtab ofitseri kapitan S.A.Geppener va 3) Devonxona ish yurituvchisi, kotib B.N.Kaplunlar tashkil etgan.

Shubhasiz, yuqorida nomlari tilga olingan hokimiyat vakillari favqulodda o'ta murakkab vazifalarni bajara oladigan professional fazilatlariga ega bo'lishi kerak edi. Polkovnik S.A.Koishevskiy birmuncha tanilgan edi. U G.P.Fedorov xotiralarida "Farg'ona viloyati uyezdlaridan birining boshlig'i, ajoyib benuqson qobiliyat va obro'ga ega bo'lgan" deya ta'riflanadi. S.A.Geppener o'zining butun xizmatini Turkistonga bag'ishlagan. U sharq tillari kursini bitirgan, o'lkaga 1890-yilda kelgan, Turkiston general-gubernatorligida turli lavozimlarni doimiy ravishda egallab polkovnik darajasigacha ko'tarilgan, 1908-yilda Sirdaryo viloyati boshqarmasi raisi, shuningdek, viloyat harbiy gubernatori yordamchisi lavozimini ham egallagan. "Turkiston o'lkasini boshqarish bo'yicha" yangi qonun loyihasini ishlab chiqishga bag'ishlangan qator yig'ilishlarda bir necha bor Turkiston general-gubernatorligi vakili bo'lgan. B.N.Kaplun "Turkiston o'lkasini boshqarish bo'yicha 1886-yilgi Nizom"ning norasmiy nashri asoschisi sifatida ko'proq tanilgan edi [8].

Komissiya ishi, bir tomondan 1886-yilgi Nizom moddalarini sinchiklab ko'rib chiqishdan iborat bo'lsa, boshqa tomondan 1891-yilgi Nizomni tahlil qilish kerak edi. Qonun loyihasini tayyorlashda yana bir qiziqarli faktni ko'rishimiz mumkin: Komissiya o'zining faoliyati davomida Kaspiyorti

viloyatini inobatga olmadi. Bu hudud o'zining asosiy nizomini saqlab qoldi. Bu holat hududning yetarlicha o'rganilmaganligi, mahalliy o'ziga xosliklarni hisobga olmaganligidan kelib chiqdi. General-adyutant A.N.Kuropatkin 1901-yilda, harbiy vazir lavozimini egallab turgan paytda imperatordan "Kaspiyorti viloyatini boshqarish bo'yicha vaqtinchalik Nizom"ni 5 yilga 1906-yil 18-dekabrgacha o'zgarishsiz qoldirishga ijozat so'radi.

Faraz qilish mumkinki, bu davr mobaynida Toshkent Komissiyasi Turkiston o'lkasini boshqarish bo'yicha yangi Nizomni Kaspiyorti viloyatiga tadbiiq qilish bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlar to'pladi. Ammo "Kaspiyorti viloyatini boshqarish bo'yicha vaqtinchalik Nizom"ning oxirgi muddati tugashi bilan, nizomning amal qilish muddati yana 1908-yil yanvargacha uzaytirildi, keyin esa yanada soddalashtirilgan tahrirga o'zgartirildi ("Hududni boshqarish to'g'risidagi yangi Nizomga qadar" [8]).

Shunday qilib, noaniq vaziyat yuzaga keldi: bir tomondan, komissiya Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizomning umumiy mintaqaviy loyihasini ishlab chiqishga chaqirildi va boshqa tomondan, Turkiston general-gubernatorligi tarkibiy viloyatlaridan biri o'z ishidan tashqarida qoldi.

Komissiya 1902-yil 30-maydan –1903-yil 27-sentabrgacha ishladi. Uning ishining natijasi 2 ta katta bosma jildni tashkil etgan juda ko'p materillar bo'lib, unda Turkiston o'lkasi ma'muriyatining Nizomi batafsil tahlil qilingan va tavsiyalar ishlab chiqilgan [8]. Bu ishlarning barchasi uch yarim yil, ya'ni 1903-yil sentabriga qadar davom etsa-da, hech bir jiddiy natija bermadi. Nesterovskiy loyihasidagi ijtimoiy, iqtisodiy va ma'muriy masalalar bo'yicha huquqiy va ma'muriy qarorlar xuddi ilgariydek Turkiston jamiyatining biror-bir ishtirokisiz byurokratiyaga mo'ljallangan edi. Aynan ana shu sababga ko'ra loyiha peshonasiga, faqat, Turkiston general-gubernatori mahkamasi arxivini to'ldirish yozilgan ekan [3].

Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanov hududning rivojlanishi va o'sishining eng katta ikkita omilini ta'lim va ilm-fanga beriladigan e'tibor sifatida baholagan. N.A.Ivanov o'lka rahbari sifatida hududda ta'lim masalasiga e'tibor qaratganda mahalliy aholining ta'limi masalasidan ko'ra hududdagi rus millatiga mansub aholining manfaatlarini inobatga oldi va uning yechimi bilan shug'ullana boshladi. Jumladan, N.A.Ivanov Turkiston o'lkasining oliy mansabiga tayinlangan yili, ya'ni Turkiston general-gubernatori lavozimini egallagandan so'ng, 1899-yili Toshkent erkaklar gimnaziyasi binosida "Ilmning ne'matlari to'g'risida" 1-umumxalq o'qishi bo'lib o'tdi, unga musulmonlarning oliy martabali vakillari ham taklif qilindi. Ushbu umumxalq o'qishida general-gubernator N.A.Ivanovning o'zi, maktablar bosh inspektori F.M.Kerenskiy, Sirdaryo viloyati harbiy gubernatori N.I.Korolkov, Xalq o'qishlari komissiyasi raisi A.I.Nikolayenko va boshqalar qatnashdi.

Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanov Turkiston o'lkasida yashayotgan rus harbiy xizmatchilarining farzandlarining ta'limi bilan shug'ullana boshladi. Toshkentda xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarning farzandlari kadetlar korpusida va Orenburgda joylashgan harbiy ta'lim muassasasida tahsil olgan, bu davrda Toshkentdan Orenburgga olib boruvchi temir yo'l hali qurilmagan edi. Talabalar ta'lim olayotgan o'quv yurtlariga Kavkaz orqali borishgan va ushbu holat talabalardan deyarli bir hafta vaqtini olgan. Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanov 1901-yil 2-sentabrda ular uchun yangi binoni foydalanishga topshirdi [7].

Toshkent-Orenburg temir yo'lining qurilishini tezlashtirilishidan yana bir maqsad temir yo'llarda avj olayotgan ishchilar harakati bilan kurashish edi [2].

1901-yil kuzida Turkiston o'lkasiga general-gubernator N.A.Ivanovning uzoq yillik quroldoshi va yni vaqtda Rossiya imperiyasi harbiy vaziri A.N.Kuropatkin xizmat tekshiruvchi bilan keldi. U Toshkentda bir hafta turdi va N.A.Ivanov juda katta e'tibor qaratgan kadetlar korpusida bo'ldi.

N.Kuropatkin mahalliy xalq ta'limi muassasalarini ham e'tibordan chetda qoldirmadi va rus-tuzem maktablarida biriga bordi va shunday yozadi: "Men ko'rgan maktablardan biri menda yaxshi taassurot qoldirdi. Maktab rahbari 18 yildan beri shu soha

bilan shug'ullanar ekan va ko'rinishidan ishini yaxshi ko'radi. O'quvchilar yaxshi ko'rinishda, rus tilini tushunadi, o'quvchilardan biri (afg'on) rus tilida yaxshi tallaffuz qilayotganiga guvoh bo'ldim. Maktabni shu paytgacha 20 ga yaqin o'quvchilar bitirgan va turli sohalarda ishlashadi: savdogarlik, kotiblik, bosmaxona va boshq [5]."

Toshkent ofitserlar maktabi o'ziga xos harbiy ta'lim muassasasi bo'lgan. Unda dars berishga nafaqat ofitserlar, balki mahalliy fuqarolardan ham mutaxassislar jalb qilingan. Avvalo, bular o'sha davrda Toshkentda faoliyat yuritgan mashhur sharqshunos olimlar edi. Maktabda islom huquqidan Qozon diniy akademiyasining bitiruvchisi Nikolay Petrovich Ostroumov dars bergan, u o'sha paytda "Turkistonshunoslik patriarxi" degan nomga sazovor bo'lgan. "Markaziy Osiyo va qo'shni mamlakatlar tarixi" fanidan 1910-yildan mashhur tarixchi va tilshunos olim, bo'lajak ijodkor va Tojikiston Fanlar akademiyasi Tarix, arxeologiya va etnografiya institutining birinchi direktori Aleksandr Aleksandrovich Semenov dars bergan. Mahalliy til o'qituvchisi general-gubernator N.A.Ivanov ma'muriyati xodimi Tairbek Kiyazbekov edi [7].

1904-yilda Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanov vafot etdi. Turkistonni ichkaridan ham tashqaridan ham yaxshi bilgan N.A.Ivanov o'lkani xotirjam boshqarib, nihoyat uni begona dunyodan Rossiyaning "viloyati" ga aylantirdi [1]. O'limidan

avval so'nggi bora Turkiston o'lkasini ko'zdan kechirdi. 1903-yil kuzida Kushkadan boshlangan tashrif Amudaryo orqali Chorjo'y, Karki, Termiz kabi hududlarda davom etib, Toshkentda yakunlandi. General-gubernator vafoti munosabati bilan ommaviy axborot vositalarida uning shaxsi ajoyib shaxs, tajribali boshqaruvchi, Turkiston o'lkais bo'yicha mutaxassis, yirik siyosiy kuch, yetakchi, eng dono va tinimsiz mehnatkashlardan biri deya sifatlandi. N.A.Ivanov vafotidan so'ng 1917-yilgacha 7 ta general-gubernator almashdi.

Xulosa va takliflar. Ayrim rus tarixchilari Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanov davrida Turkiston o'lkasi tarixida nihoyatda muhim bo'lgan Turkiston ma'muriy tuzilishi masalasida islohotlar tomon harakat boshlanganligi, iqtisod yuksala boshlanganligi va shu bilan bir qatorda hududda musulmonlar bilan munosabatlarni normallashtirish g'oyalari boshlanganligini ta'kidlashadi. Turkiston general-gubernatori N.A.Ivanovni Turkistonda olib borgan faoliyatining tarixiy va ijtimoiy ahamiyatiga ko'ra, K.P.fon Kaufmandan keyingi ikkinchi general-gubernator deya ta'rif berishadi. Ammo butun faoliyati Turksitonda o'tgan, mahalliy shart-sharoit bilan yaxshi tanish bo'lgan rahbar sifatida N.A.Ivanov Turkiston uchun ko'proq manfaat keltiradigan muhim qarorlar qabul qilishga qodir edi va uning siyosiy faoliyati davomida bunday sezilarli islohotlar qilinmagan.

ADABIYOTLAR

1. <https://mytashkent.uz/2020/09/25/general-gubernator-turkestana-nikolaj-aleksandrovich-ivanov/>
2. Jeff Sahadeo. Russian colonial society in Tashkent, 1865-1923. Indiana university press. 2007.
3. Абдурахимова Н.А., Эргашев Ф.Р. Туркестонда чор мустамлака тизими. – Тошкент: Академия, 2002. – 118 Complex Print.2023.
4. Мухамедов Ш. Россия И Средняя Азия: страницы истории, личности, мнения. – Ташкент.: Baktria Press.2020.
5. Отчет о служебной поездке военного министра в Туркестанский край в 1901 году. СПб, Военная типография. 1902 г.
6. Фёдоров Г. Моя служба в Туркестанском крае. (1870-1910 года) // Исторический вестник. 1913 г. <https://turkestan-xix.livejournal.com/5240.html>
7. Фетисов В. Устроители Туркестана. Повествования о туркестанских генерал-губернаторах. – Ташкент.: Complex Print.2023.
8. Шушкова М.Э. Организация управления Туркестаном в начале XX века. – М.2015.